

● PATSCH FERENC SJ

A jövő a fundamentalizmusé?

Ferenc pápa egyházképe egy provokatív történelemszemlélet mérlegén (II.)

Írásom első részében múltbeli példák alapján amellet érveltem, hogy a történelmi fejlődés nyilvánvalóan nem a politikai és vallási fundamentalizmus irányába mutat. Bármilyen vonzóan hangozzék is sokak számára ez a nosztalgizáló alternatíva, a jelen problémáira a múlt felelevenítése vagy újraálmodása nem lesz képes megoldást hozni. Részben Tomáš Halík cseh pap szociológus nyomán azt a véleményt képviselem, hogy korunkban a kereszténység Ferenc pápa által ajánlott olvasata jelenti a járható utat és pozitív jövőalternatívát.

Hol áll ma az emberiség történelmi fejlődésének útján? És – általában – merre tart ez a történelem? No és milyen szerep hárulhat az egyházra a jövő útjának kijelölésében? Nehéz kérdések ezek. Annál is inkább, mert a válaszkísérlet bizonyos fokig eleve lehetetlen vállalkozás: hiszen a történelem folyamában „állunk”, nincs módunk „kiszállni” belőle. Márpedig aminek részét képezzük, azt nem nézhetjük „kívülről”: nem adódhat számunkra olyan „objektív” nézőpont, ahonnan szakértők módjára „levizsgáztathatnánk” a jelent. A jövővel kapcsolatban pedig még inkább elvi bizonytalanságra vagyunk utalva.

Yuval Noah Harari izraeli történésznek és futurologusnak mégis tanulságosnak tűnő észrevételei vannak a jellel és a jövővel kapcsolatban. Ami a jelent illeti, szerinté évszázadok múltán korunk legfőbb jellemzőjeként azt fogják említeni, hogy mostanában léptünk be az ipari forradalom újabb fázisába. Ha a XIX. században az emberiség uralmat szerzett az acél, az olaj és az elektromosság fölött, akkor a XXI. században olyan új hatalmak fölött kezdünk rendelkezni, mint a számítógép és a nanomikroszkóp. Ráadásul az adatfeldolgozás és a biotechnológia szakemberei ma óriási sikerrel össze is dolgoznak, ami nagy valószínűséggel az ipari forradalom korábbi hullámainál összehasonlíthatatlanul nagyobb hatást gyakorol majd a jövő generációinak hétköznapi életére. Egy példa segíthet a távlatok megértéséhez.

Baleset váratlan következményekkel

2001-ben egy *Jesse Sullivan* nevű amerikai villanyszerelő súlyos üzemi balesetet szenvedett. Véletlenül megfogott egy 7000–7500 voltos elektródát, ami miatt olyan erős áramütés érte, hogy mindkét karját amputálni kellett. A drámai történet azonban nem ért véget ezzel. Jesse 2003-ban a Chicagói Rehabilitációs Intézetben – az orvoslás történetében elsőként – olyan karprotéziseket (bionikus végtagokat) kapott, amelyeket (egy mikroszámítógép közbeiktatásával) ma a *gondolatai segítségével* képes mozgatni. Az emberiség ezzel történelmi lépést tett: a gép és az ember összekapcsolásával létrejött az első „kiborg”, s talán már csak idő kérdése, hogy további lélegzetelállító fejlesztésekről halljunk. Hiszen az agyunk segítségével mozgatott végtagok egyre tökéletesebb mozgásokat hajtanak majd végre: esetleg az agyba való visszacsatolás révén az „érzékelés” is megoldhatóvá válik; az agyhoz közvetlenül csatlakoztatott számítógép lehetőségeibe pedig nehéz is belegondolni. Már ma is mintha egy tudományos-fantasztikus filmből látnánk jeleneteket. Hiszen nyilvánvalóan nem szükséges, hogy az agyunkkal működtetett végtag/gép/robot fizikai összeköttetésben álljon az emberi testtel: technikailag alighanem előbb-utóbb megoldható lesz, hogy egy másik szobában, városban vagy földrészen (esetleg bolygón) legyen... Magyarán rövidesen lehetséges lesz, hogy bionikus végtagjaink a helytől függetlenül hajtsák végre agyunk utasításait – például otthon mosogassunk, miközben egy másik városban éppen beszélgetünk valakivel... ►►

►► Technikai perspektívák

A XIX. századi ipari forradalom idején az emberiség arra használta az új lehetőségeket (az acélt, a kőolajszármazékokat és az elektromosságot), hogy élelmiszert termeljen, textiltermékeket, autókat és fegyvereket állítson elő. A technológiai forradalom újabb hulláma azonban, amely a XXI. században érkezik el, új termékek gyanánt talán egyre inkább „testeket” (bionikus végtagokat), „agyakat” (bioszámítógépeket) és „szellemet” (mesterséges intelligenciát) állít majd elő. Ezzel lényeges változás történik. Az elmúlt közel ötmilliárd év során minden élőlény – az amőbáktól a dinoszauruszokon át egészen az emberig – kizárólag organikus összetevőkből állt. A nem organikus dolgoknak az élő organizmusokkal való összekapcsolása, valamint a géntechnológia fejlesztése új fejezetet nyithat nemcsak a biológia, de az egész emberi faj történetében is. Mindennek következtében – esetleg már a következő évtizedekben – további olyan forradalmaknak leszünk tanúi, amelyekről korábban senki sem álmodhatott volna. (Az aggódók megnyugtatója: bár a laboratóriumokban végzett kísérletek a biotechnológia terén valóban lélegzetelállítóak, mindeddig a „tudat”, azaz az érzelmekre és önreflexióra képes értelem előállítására terén semmiféle eredményt nem sikerült elérni.)

Lehetőségek és veszélyek

Mindez természetesen jelentős változásokat eredményezhet a jelenleg működő társadalmi és politikai rendszerekben, és várhatóan alaposan felforgatja majd azon „történeteinket” is, amelyek segítségével ma emberek milliárdjainak összefogását és együttműködését biztosítjuk. Ezek a változások egyszerre rejtenek minden korábbi elképzeléseinket meghaladó lehetőségeket, valamint – ami ezektől egyelőre talán nehezen is megkülönböztethető – fenyegetéseket és veszélyeket is. Egyrészt szinte emberfelettivé fokozhatjuk képességeinket, ezzel mintegy „emberfeletti embereket” hozva létre (Harari provokatív nyelven ez „istenek”, amolyan „istenti”) képességekkel rendelkező lények kifejlesztését jelenti). Másrészt azonban ugyanez a technológia azzal fenyeget, hogy hatalmas szakadékokat nyit a különböző emberi osztályok és kasztok között. Korábban az osztálykülönbségek jogi, gazdasági és politikai természetűek voltak, mára azonban megnyílt annak lehetősége, hogy biológiai, genetikai különbségek alapján váljanak el egymástól a társadalmi osztályok. Egyelőre nyitott kérdés, hogy az emberiség a jövőben kettészakad-e különböző biológiai kasztokra. Ennek lehetősége azonban talán egy nem is olyan távoli jövőben kétségkívül fennáll: valódi fizikai és mentális különbségek keletkezhetnek szegények és gazdagok, a széles néprétegek és egy szűk elit kaszt között.

Riasztó jövőperspektívák

Lássunk egy újabb pesszimista forgatókönyvet! Harari szerint nagy a valószínűsége annak, hogy akár egyetlen gene-

ráción belül egy új társadalmi osztály születésének legyünk tanúi. Amiként a XIX. században kialakult a nagy létszámú városi proletariátus (s az elkövetkező két évszázad politikatörténete nagyrészt annak a problémának a megoldásáról szólt, hogy mit is kezdjünk velük), úgy a XXI. századra egy még sokkal nagyobb létszámú társadalmi csoport születése jósolható: a „haszontalan emberek osztálya” van kialakulóban.

A szakemberek szerint harminc éven belül a ma létező munkahelyeknek körülbelül a fele megszűnik, mivel az ott dolgozók szerepét átveszik a számítógépek. Az autópályákon már ma sem embereknél fizetünk, és számos üzletlánc többé nem alkalmaz pénztárosokat. Leírni sem könnyű, mégis igaz: a jelenlegi tendenciák folytatódása mellett előre láthatóan számos munkát – az autóvezetéstől a betegségek diagnosztizálásán és műtétek végzésén át egészen az oktatásig – a mesterséges intelligencia *jobban* el fog tudni végezni, mint mi, emberek. Időközben természetesen új munkahelyek is alakulnak majd (amelyekről ma még fogalmunk sincs), ám sokkal lassabb ütemben, mint ahogy a régi munkahelyek megszűnnek. (Arról nem is beszélve, hogy semmi biztosíték

nincs arra, hogy később az új munkahelyeket nem teszik-e feleslegessé az újabb, még jobb szuperszámítógépek.) Harari előrejelzése szerint tehát rövidesen a „haszontalan emberek” tömegeivel kell számolnunk, akik persze nem a családtagjaik számára lesznek haszontalanok – hiszen hozzátartozói szemében mindenki értékes –, hanem gazdasági és politikai értelemben. Röviden: a XXI. századot az emberiség történetében létrejövő legnagyobb (gazdasági és esetleg biológiai) egyenlőtlenségek századaként tarthatják majd számon.

A múlt csalóka vonzása

A fentiek fényében semmi meglepő sincs azoknak az embereknek a reakcióján, akik a változásokra és a veszélyekre bezárkózással, félelemmel és dühös elutasítással válaszolnak. Innen érthető az is, hogy ma rendre a politikai populizmus és a vallási fundamentalizmus hullámai söpörnek végig a világon (USA, Törökország, Lengyelország, Oroszország, India, Japán stb.). Ha világunk stabilitását fenyegetve látjuk (különösen ha úgy tűnik, van vesztenivalónk), az új helyzetre reagálva hajlamosak vagyunk visszahúzódnunk a biztonságosnak hitt régi fedezékek mögé. A „hátra arc”

ösztönös reakció: egyszeriben vonzóvá válnak a régi „történetek”, melyek öröknek, időtállóknak és változatlanoknak (sőt változhatatlannak) mutatkoznak. Csakhogy félő, hogy a dolog kimenetele a XXI. században is hasonló lesz, mint a XIX. században volt: a génebérszet – vagy inkább génmérnökség (*genetic engineering*) – és a mesterséges intelligencia által felvetett új fenyegetésekre és lehetőségekre a társadalom és a vallások fundamentalista értelmezései nem képesek kielégítő választ adni. Akadnak persze olyanok is, akik a technológiai haladás problémáját még több technológiával szeretnék megoldani.

Irreális utópiák

Vannak, akik számára az új technológiák mintegy az „új megváltó” szerepében kezdenek tündökölni. Ez a jelenség is – a marxi utópiához hasonlóan – joggal tekinthető pszeudovallásnak, hiszen követőinek éppúgy földi paradicsomot ígér, mint a kommunizmus. Csakhogy a Szilícium-völgy mai technokratái – a génmérnökség, a mesterséges intelligencia és a számítógépes algoritmusok fanatikus hívei – még a XIX. század nagy újítóinál is ambiciózusabbak. Hi- ►►

►► *szen Marx, Engels és Lenin* olyan messzire azért sohasem merészkedtek, hogy követőiknek halhatatlanságot is ígérjenek. Az egyed halandósága egyetlen öt éves tervben sem szerepelt: a kommunizmus hívei legfeljebb emberi fajunk „örök” fennmaradásával vigasztalódhattak. Az új technovallások követőinek fantáziavilágában azonban (ha nem is mindig bevallottan) még a technológia segítségével elérhető halhatatlanság ígérete is szerepel. Például a Google 2013-ban alapított egy Calico (*California Life Company*) elnevezésű fiókvállalatot, amelynek nyíltan ritkán hangoztatott, ám voltaképpeni missziója, hogy megoldja a halál problémáját.

A technokrata érvelés első hallásra megnyerően optimista. Eszerint egész eddigi történelmünk során azt feltételeztük, hogy a halál valamiféle metafizikai jelenség: Isten halandónak teremtette az embert. Ám miért kellene belenyugodnunk ebbe? A Calicot működtető tudósoknak és üzletembereknek egészen más elképzeléseik vannak a halálról: szerintük valójában technikai jellegű problémáról van szó, amelynek megoldhatónak kell lennie laboratóriumi körülmények között, egy-egy erre alkalmas gigaszámítógép segítségével. Mert miért is halunk meg? A Bergman-filmek metafizikája elavult: nem a halál angyala jön el értünk, hogy megérintse vállunkat, és felszólítson a követésére. A valódi ok, hogy a szívünk megszűnik vért pumpálni az erekbe, az öregedés bizonyos biokémiai reakciókat produkál, esetleg rákos sejtek kezdenek burjánzani a szervezetünkben. Csak-hogy ezek egytől egyig megoldható technikai problémák. E diadalmasan optimista hit szerint itt is a tudomány alapelvét kell érvényesítenünk: minden technikai problémára létezik technikai megoldás; s ha még nem találtuk meg, az legfeljebb azért van, mert nem fordítottunk erre elegendő időt és pénzt. Nem szabad alulbecsülnünk az ilyen és hasonló ideológiák (pseudovallások „történetek”) hatása alatt álló posztmodern ember hiszékenységét: a modern technológia többek vallási igényét elégíti ki, mint gondolnánk. S mi merre tájékozódjunk?

Létezik-e alternatív „történet”?

A jövőt – mint többször hangoztattuk – lehetetlen előre látni. Tanulságos, hogy a múlt század negyvenes éveiben – amikor az emberiség belépett az atomkorszakba –, a tudósok közül sokan azt jósták, hogy az ezredfordulóra kolóniák élnek majd a Marson és a Holdon – ám senki sem számolt az internet megjelenésével... Harari nyomán fentebb mégis tettünk néhány kísérletet arra, hogy előre jelezzünk néhány lehetséges veszélyt. Mármost merre keressük a megoldást? Milyen pozitív forgatókönyvek állnak rendelkezésünkre?

A válaszhoz röviden térjünk vissza a kiinduló gondolat-hoz. Igazat adtunk Hararinak abban, hogy a jövő alakításához figyelembe kell venni a technológiai változásokat, ám megfelelő „történetekre” (ideológiákra) is szükség van az emberiség békés együttműködésének biztosításához. A könyvnyomtatás és az internet önmagában lehetővé teszi az

információk terjesztését, ám nagy jelentősége van annak is, hogy *mi* az, amit terjeszteni akarunk.

Fajunk csakis „jó történetek” – működőképes közgazdaságtani és politikai rendszerek, igaz filozófiák és teológiák – révén maradhat fenn. A kifinomult technológiák önmagukban még nem garantálják a túlélést, hiszen könnyen káoszhoz, sőt teljes megsemmisüléshez is vezethetnek. Hogy a XXI. századi új technológiák milyen irányban változtatják meg a világot, az nagyrészt azoktól a „történeteinktől” függ, amelyeket elhiszünk és életünk megszervezésére használunk. Nagyon is valószínű, hogy a XXI. században további lélegzetelállító technológiák születésével kell számolnunk. A nagy kérdés, hogy ezeket a technológiákat képesek leszünk-e „jó történetekkel” mederben tartani. A tét komoly: a bolygónkon található csaknem valamennyi életszerveződés túlélése. Keresztényként (és katolikus teológusként) nagyon is van mondanivalónk ezen a téren.

Az egyházi válasz – és határai

Mindenekelőtt nem szabad hagynunk, hogy elbizonytalanítsanak. Tény, hogy a globalizált világban az egyháznak pillanatnyilag elég rossz a sajtója. A szexuális (pedofil) botrányok alaposan megtépázták az intézményes kereszténység szavahihetőségét és erkölcsi hitelét. Azonban csak a bűnök további tetézése volna, ha az egyház az aktuális válság hatására visszariadna attól, hogy felajánlja segítségét és iránymutatását erkölcsi, valamint hitből fakadó politikai (társadalmi) és antropológiai (technológia- és bioetikai) kérdésekben.

A politikai vagy a teológiai nosztalgia nem használ, sőt inkább ártalmasnak tűnik. A globalizáció, a technológiai haladás és a mély társadalmi egyenlőtlenségek által jellemzett jelenlegi helyzetre éppúgy nem kielégítő válasz a nacionalista-populista világi politika, mint az egyházi integrista fundamentalizmus. Érdemes belegondolnunk, milyen kevés pozitív eredményre vezetne egyházi felhívásokkal fellépni a „muszlim veszedelem” (azaz a dzsihadista terrorizmus és az iszlám országokból érkező újabb menekülthullám) ellen. Okkal feltételezhetjük, hogy a „keresztény Európa” értékei megvédésének ilyen kísérlete legfeljebb sajnos csak a keresztény fundamentalizmus anakronisztikus és zavarba ejtő mobilizálódását vonná maga után.

Azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a mai pluralista világban a kereszténység nem játszhatja ugyanazt a domináns szerepet, mint korábbi időszakokban. Többé azt sem teheti meg, hogy bebújik saját sáncai mögé, s lemond Jézustól kapott történelmi küldetéséről, hogy jó irányba befolyásolja a történelem menetét. E szélsőséges reakciók helyett inkább együttműködésre van szükség a szekuláris modernitás értelmiségi szereplőivel. XVI. *Benedek* reflexiói a humanizmus és a keresztény hit összeegyeztethetőségével és lehetséges szövetségével kapcsolatban bizonyosan a helyes irányba mutatnak. Persze afelől lehetnek megalapozott kétségeink, hogy

a hitet a klasszikus metafizikai realizmussal összeházasítani akaró *Societas Christiana* felújítása ma időszerű-e még. Az „egységes világnézet-kereszténység” (krisztianitás) restaurálása inkább idejétmúlt projektnek tűnik. E tekintetben, úgy látszik, *Nietzsche* áll közelebb az igazsághoz, aki *ennek a fajta keresztény kultúrának a halálát jelentette ki.*

Katolikus jövőkép és feladatok

Mi lehet hát az a „történet”, amelyet a kor színvonalán gondolkodó katolikusként javasolhatunk? Egyetértek *Tomáš Halík* cseh pap szociológussal, aki szerint „II. János Pál és XVI. Benedek méltó módon tettek pontot a krisztianitás története egyik fejezetének végére. Ferenc pápával [immár] új stádium veszi kezdetét.” Vagy legalábbis – fogalmazzunk óvatosabban – *elkezdődhet* egy ilyen stádium. A legutóbbi szakasz a modernitással való számvetés jegyében telt. Csakhogy – amint arra Harari nyomán igyekeztem rámutatni – a mai technológiai és civilizációs paradigmában radikális változás zajlik. Sajnálatos, hogy az izraeli sztártörténész nem képes felismerni az egyházban jó harcai szövetségesét (talán éppen pszeudovallásos, illetve ideológiai előítéletei akadályozzák ebben). Ferenc pápa azonban – a világ jelenlegi vezetői közül szinte egyedülálló módon – olyan programmal lépett fel, amely számol e kortörténeti változásokkal. Egyfajta régi-új „történet” irányába nyit utat, amikor az evangélium újfajta olvasatát kínálja fel. Nyitott és ökumenikus kereszténységet hirdet, amely érzékeny planetáris korunk problémáira: az ökológiai krízisre (*Laudato si'*, 2015), a házasságok válságára (*Amoris laetitia*, 2016), a spirituális irányvesztésre (*Gaudete et exultate*, 2018). Ezzel nem árulja el a kereszténység igazságát, hanem voltaképpen az alkalmazás-aktualizálás módján megteremti annak feltételeit, hogy evangéliumán keresztül Isten ma is szólhasson az őt keresőkhöz.

Jelenleg tehát a kereszténység egyik történelmi formájából a másikba való átmenet zajlik, s ez a múltban történt átmenetekhez hasonlóan nyilván csak krízisek, belső feszültségek és konfliktusok árán mehet végbe. Ezért aztán a „lelkek megkülönböztetésére” (1Kor 12,10; 1Jn 4,1) alighanem nagyobb szükség lesz, mint valaha. Nem véletlenül fogalmaz így maga a pápa legújabb, 2018-ban közzétett apostoli buzdításában: „Nem receptek alkalmazásáról vagy a múlt megismétléséről van szó, hiszen ugyanazok a megoldások nem érvényesek minden körülmények között, és ami bizonyos kontextuson belül hasznos volt, egy másikon belül lehet, hogy nem az. A lelkek megkülönböztetése megszabadít bennünket a merevségtől, amelynek nincs helye a Feltámadott örök jelenével szemben” (*Gaudete et exultate*, 173).

Persze egy ilyen feladathoz sok segítségre, valódi együttműködésre van szükség. Egyebek között intellektuális téren is. Az egyházat a modern korba átkormányzó II. vatikáni zsinat elképzelhetetlen lett volna a XX. század nagy teológusai nélkül. Ezért ma Ferenc pápának is sürgős szüksége van a mai teológusok támogatására. „Új teológiára van szük-

Jelenleg tehát a kereszténység egyik történelmi formájából a másikba való átmenet zajlik.

ség”, amelynek lényeges része az, amit Halík „kairológiának” nevez (az „alkalmas idő” jelentésű görög *kairosz* szó alapján). Ez az idők jelei olvasásának művészetét jelenti, amely tisztában van azzal, hogy nincs mindenre azonnali és kész válaszunk. Más szóval olyan teológiai hermeneutikára van szükség, amely képes kritikai módon értelmezni a jelenkori kultúrát, amely hitéletünk kontextusa.

A teológiai gondolkodás és nyelvezet megújítása elsősorban a szakemberek felelőssége. Van azonban valami, ami mindenkit érint: a spiritualitás radikális elmélyítésére – klasszikus nyelven az életszentségre, a szentté válásra – mindannyian meg vagyunk hívva. Persze a spirituális megújulás minden időben karizmatikus személyektől indult ki, akikre ma is érdemes odafigyelnünk. Ha mélyen elkötelezett, imádkozó közösségeket alkotunk körülöttük (vagy magunk hozunk létre ilyet a Szentlélek indítására), a hatásunk megsokszorozódik.

Összegzésképpen tehát: a modernitással való számvetés már megtörtént; most a globalizáció és a világunkat gyökeresen megváltoztató új technológiák kihívásaival kell szembenéznünk, s az általuk felvetett új kérdésekre kell választ találnunk. Ferenc pápa olyan témákat hangsúlyoz, amelyek korábban nem álltak reflektorfényben (ilyen a jótékonyosság, a szolidaritás, a teremtésért viselt felelősség, a lelkiismeret művelése és a kreatív bátorság). Nézetem szerint „posztindusztriális” (posztsekuláris, planetáris) korunkban keresztényekként az a feladat hárul ránk, hogy összehangoljuk a modernitás ajándékait (a személyi méltóság hangsúlyozását, a nők közéleti szerepét, a nonkonformizmust, a személyes felelősséget és a szabadságot) a felebarát iránti mélyebb, evangéliumi érzékenységgel. Nem jogos többé a kérdés: „Ki az én felebarátom?” (Lk 10,29). A jól ismert oximoronral szólva „globális faluban” élünk, ahol immár mindnyájan egymás közvetlen szomszédai, ismerősei, szóval felebarátai lettünk.

Felhasznált irodalom

Yuval Noah Harari: *Sapiens – Az emberiség rövid története*, Animus, Budapest, 2017.

Tomáš Halík: Religion and Individual Personal Fulfillment, in Staff Hellemans – Peter Jonkers (szerk.): *Envisioning Futures for the Catholic Church*, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2018, 29–39.